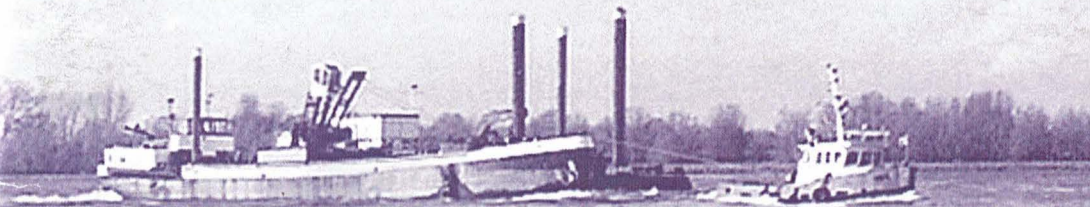

”GRONDIG BEKEKEN”

AWN

Lek- en Merwestreek

Afdeling 11

29e Jaargang no 4, december 2014

UIT DE WERKGROEPEN

EEN COMPLETE PIJP VAN WILLEM TEECK IN DE GOLFSLAG VAN DE WAAL, *hoe een springend hert tussen de kribben belandt*

Cees van der Esch, tekst, tekening hielmerk en foto's

De subtitel doet wat merkwaardig aan, maar als men weet dat pijpenmaker Willem Teeck uit Gorinchem als hielmerk een springend hert hanteert, is dit meteen duidelijk. Tot mijn stomme verbazing zag ik op een koude dag op 16 januari 2009 een complete pijp van hem in de hoogwaterlijn bij Hurwenen liggen. Zo'n vondst is wel het laatste wat je hier zou verwachten.

Ik vind het heerlijk om de rivieroeveren af te struinen, en dan niet meer in de directe omgeving aan de Merwede, maar verder van huis. Aan de dynamische Waal bijvoorbeeld, waar nog flinke einden gelopen kunnen worden .

Afb. 1 Oever Hurwenen in de voorzomer van 2011. Er komt hier nog een natuurlijke opslag voor van wilg, zwarte populier, walnoot en vaak rijen wilgen die uit zaad precies in de hoogwaterlijn gaan groeien, zoals in vroeger eeuwen.

Erg laag water hoeft het niet perse te zijn, ik kom juist ook om de landschappelijk zeer fraaie oevers (en uiterwaarden) in alle vrijheid te bewonderen, of er ijsschotsen, een dik pak sneeuw, met veel bovenwater, of het weer wat mistig is, het maakt niet uit. Zo is mijn gewoonte om minstens tweemaal per jaar Hurwenen (ten oosten van Zaltbommel) aan te doen, dat doe ik al sinds ca. 1985.'s Zomers kom ik er niet, een deel van de toenemende recreanten maken er soms een zootje van, bewerken soms met een kettingzaag de bomen en laten rotzooi achter.

Deze pijp heeft dus de golfslag van schepen getrotseerd! Want golven en stroming kunnen tussen de kribben behoorlijk tekeer gaan. Hoe is het mogelijk, vroeg ik me af. Bovendien verwacht je daar helemaal geen pijpen, want de plek ligt niet aan een dijk met bewoning waar afval gestort kan worden. Zo'n 20 jaar geleden vond je wel eens een door zandtransport totaal versleten kop van een pijp, waarschijnlijk afkomstig van rivier vissers uit Hurwenen en Heerewaarden. Er kwamen toen ook nog weleens stukken van of een complete zegensteen, van rood aardewerk, tevoorschijn. Maar hoe hou je een pijp met een lengte van ruim 31 cm ook nog gaaf tijdens het lopen? Ik besloot dan ook voorlopig de pijp te verstoppen in een holte tussen de basaltkeien van de nabije krib en dan verder te gaan om nog een aantal kribben te passeren.

Bij thuiskomst eerst in het boek 'Tabaksnijverheid in Gorinchem' gekeken¹ en inderdaad: een 17^e eeuwse product uit Gorinchem. Een jongere pijp eveneens uit Gorinchem van Christiaan Wouters met een fraaie zijmerkversiering vond ik in 2012 in Tuil tegenover Zaltbommel.² De door Willem (William) Teeck gemaakte pijp is van omstreeks 1650/1660. Hij was een uitgeweken Engelsman die in ca. 1593 is geboren. Zoals bekend waren de eerste pijpenmakers in Europa de Engelsen, die begin 17^e eeuw naar Amsterdam vertrokken, veelal protestanten op

Afb. 2 De complete Gorcumse pijp van Willem Teeck, ca.1650/1660 met vlekje glazuur rechtsboven op de kop.

Afb. 3 Links: Detail van de steel met in de mal gegraveerde Franse lolie in ruitversiering, dus in bas-reliëf.

Rechts: Hielmerk waarbij vaag het springend hert naar links en daaronder WT, ook door slijtsporen van zand minder duidelijk.

Ter verduidelijking daaronder een tekening door de auteur. Wil men duidelijk, afbeeldingen en variaties van dit merkje zien, zie dan de publicatie van Jan van Oostveen (jan.2014), waarin complete pijpen van Willem staan afgebeeld: 'Afval van het Agnieten-klooster en rectoren van de Latijnse school in Tiel'.

de vlucht voor vervolging door de fanatieke katholieke Jacobus I .

Vanuit Amsterdam vertrok een deel naar andere steden in Holland, zoals Teeck en andere Engelsen, die zich in Gorinchem gingen vestigen. Richard Sweetin was er ook zo één, van wie ik in 2014 een pijp vond in Papendrecht.³

Gorinchem was een belangrijke 'pijpenstad' waar in 1790/1791 de topproductie werd bereikt, en het vanaf die tijd bergafwaarts ging door verschillende oorzaken. Het jaar 1843 luidde het definitieve einde in. Volgens Van der Meulen, Brinkerink en Veen⁴ zou het pijpenmakersambacht voor het eerst in Gorinchem omstreeks 1625 of mogelijk eerder zijn begonnen.

De eerste vermelding in de archieven is uit 1630. Willem Teeck koopt in 1638 een huis in de Stoelstraat, ook wel de Vijf Maagdenstraat genoemd en zoals later zal blijken woont hij in het huis genaamd 'De Vijf Maagden'.

De naam van de straat wordt later weer veranderd in Kwekelstraat. Er zijn aardig wat gegevens van Willem Teeck bewaard gebleven. De archivalische gegevens lopen van maart 1630 tot 1674, wanneer hij zijn huis in de Kwekelstraat voor de tweede keer moet verkopen in juni 1674. Hij blijkt een actieve zakenman te zijn geweest. Zo verkoopt hij ook tabak en meel en koopt hij zelf brood in voor de verkoop.

Die verkoop van broden is waarschijnlijk een valse beschuldiging van een vrouw die hem dwars wilde zitten (Van der Meulen, p.42). Volgens Van der Meulen e.a. zijn behalve het hert, ook een gekroonde roos met WT en de letters WT als hielmerk gebruikt, en hij zou ook jonaspijpjes hebben gemaakt.

Afb. 4 De Gorcumse Kwekelstraat anno 2014 waar Willem Teeck in 1638 een huis kocht genaamd 'De Vijf Maagden' en er een pijpenmakerij begon. Er is niet veel meer over van een paar eeuwen geleden.

Willem Teeck in de regio

Buiten Gorinchem uiteraard neemt Papendrecht hoogstwaarschijnlijk de grootste plaats in wat betreft pijpvaardsten. De grootste collecties komen langs de Merwede-oever vandaan. Een voormalige vuilstort afkomstig uit Dordrecht, waar naar bodemvondsten werd gezocht vanaf ca. 1950 tot 1968. In dat jaar werden de IJspolder en het Pontonniersterrein opgespoten tot een zware kade aan de rivier, en dus ook over de vondsten⁵. Een klein stukje oever was nog over waar nog gezocht kon worden tot 1970. Toen was het voorbij als gevolg van een hogere waterstand door het afsluiten van het Haringvliet. Met een onderbreking, opnieuw vondsten gedaan vanaf 1994 tot begin 1997 door dijkzaamleg bij het veer naar Dordrecht, langs het Fokkerterrein en de jachthaven.⁶ In totaal werd dus over een lengte van ca. 1.5 kilometer door de Dordtse stadsreinigers in de opkomende biezen en rietgorzen, tijdens hoog water, tegenover de stad afval gedumpt. Arnold de Haan⁷ heeft in 1979 een beknopt overzicht gepubliceerd over

deze vondsten. De pijpen komen in hoofdzaak uit de productieplaatsen Gouda, Gorinchem en Schoonhoven en loopt over een periode van ca. 1600 tot 1880/1900. Na 1850 worden de vondsten schaars. Het totaal aantal pijpen dat is gevonden schat ik op 1300 á 1400. Niet alle pijpen komen uit Dordrecht, want met het maken van een definitieve kade⁸ rond dit buitengebied in de tweede helft van de 19^e eeuw, de aanleg van kribben en oeversverdediging, hebben de werklui uiteraard een pijpje gebroken, en de aannemers kunnen van elders vandaan gekomen zijn. Maar het gaat in ons geval om pijpen uit de 17^e eeuw en uit die periode zijn, zover mij bekend, geen pijpen van Willem Teeck aangetroffen, of het moet alleen een WT als hielmerk zijn geweest. Enkele jonaspijpjes zijn er wel gevonden, maar die zijn moeilijk aan een maker toe te schrijven. Ook Teeck schijnt er gemaakt te hebben. (Van der Meulen, plaat 30.) Opgemerkt dient te worden dat de 17^e eeuwse pijpen een minderheid betreft. Ik zal er niet ver naast zitten dat het aandeel 17e eeuwse niet meer dan 15 procent van het totaal betreft. De grootste stort betreft de tweede helft van de 18e eeuw.⁹ Als hier geen of vrijwel geen Willem Teeckpijp is gevonden, dan is het ook een zeldzaamheid als er één in Dordrecht gevonden zou worden. Jan Oostveen¹⁰ noteert er slechts één uit de opgraving Statenplein. Ook van detectormensen ken ik uit Dordt geen vondsten van Willem Teeck. En van de 83 pijpvondsten uit een kreek langs landgoed Amstelwijck ontbreekt ook een 'Teeckpijp'. Wat betreft winkelcentrum De Meent, waar in 2005 een parkeergarage werd gemaakt, kwamen, grof geschat, 350 pijpen tevoorschijn.

Het grootste deel betreft hier juist de 17^e eeuw vanaf 1600/1620, maar geen Willem Teeck met springend hert of roosmerkje! Recentelijk is in Alblasserdam, gebied Lange Steeg, een pijp gevonden met springend hert en WT als hielmerk. In de omgeving van Gorinchem worden wel vaker pijpen van hem gevonden. Arjan den Braven vond in Giessenburg op twee locaties een pijp van hem met springend hert¹¹. Ten oosten van Gorinchem tot in Nijmegen¹² en veel verder verspreid, o.a. in Emmerich. Ze worden globaal gevonden van Amsterdam, Gorinchem tot Middelburg.¹³

Schip vergaan?, een mand pijpen over boord geslagen?

Hoe een ongerookte complete pijp in Hurwenen terecht komt is een vraag. Is er een vrachtscheepje met manden vol pijpen gekapseisd met slecht weer? (Er spoelt weleens scheepswrakhout aan.) In ieder geval moet dat ongeluk veel hoger, waarschijnlijk kilometers, stroomopwaarts zijn gebeurd, want dit deel van de Waal was er in de 17^e eeuw nog niet, die is later doorgraven. De oude meander liep toen langs de dijk van Hurwenen, waar nog een restant van over is. In verband met 'Ruimte voor de Rivier' is men momenteel bezig de oude situatie

enigszins te herstellen. Ik zou geschreven kunnen hebben dat het vinden van een complete pijp uit een rivier uniek is, ware het niet dat Arjan den Braven mij tijdens dit schrijven meedeelde dat een oud- collega dezelfde vondst deed, maar dan van een Goudse pijpenmaker (hielmerk passer 1670-1674) ook, aan de oever van de Waal bij Lent tegenover Nijmegen!

Beschrijving van de pijp

De ketel is dubbelconisch, gebotterd en rondom geradeerd, de afwerking dus van de kopopening. De hoogte van de kop is 3.6 cm en de grootste dikte 2 cm, de kop is goed afgewerkt en iets geglaasd (gepolijst), een lichtgroen vlekje glazuur duidt dat de pijp met aardewerk is meegebakken. De steel is geglaasd maar heeft lang niet de kwaliteit van producten uit Gouda en heeft net als de kop en het hielmerkje iets te lijden gehad van het zand van de rivier. De lengte van de steel gemeten direct achter de hiel is 27.9 cm en een totaal lengte van 31.1 cm. Het rookkanaal heeft een diameter van 3.1 mm. De steeldikte achter de hiel is 9.5 cm, terwijl de wanddikte aan het eind van de steel slecht 0.8 tot 1 millimeter bedraagt. Daarom is het ook een wonder dat door het uiterst kwetsbare eind de pijp het heeft overleefd. Verder is de fleur de lis, de Franse liewersiering op de steel in de mal gemaakt, wat ik aan de Merwede-oever nooit heb aangetroffen: het zijn altijd gestempelde ruitjes. Eén pijp van De Meent met een dikkere steel heeft ook een fleur de lis versiering in bas-reliëf, (versiering die boven de steel ligt en niet verdiept).

Noten/literatuur

1. J. van der Meulen, J.P. Brinkerink en P. von Hout: Tabakspijpenrijverheid in Gorinchem. Een inventarisatie van de pijpenmakers en hun producten gedurende een periode van 200 jaar (plaat 30, nr. 5). Uitgave: Pijpelogische Kring Nederland Leiden 1992.
2. C. van der Esch: Drie dagen speuren langs de Waal in 2011 in: 'Grondig Bekeken', nr. 4, 2012, p. 2.
3. Papendrecht, in recent aangevoerde klei uit de Dordtse Avelingen bij Gorinchem voor de nieuwe dijk t.b.v. het industrieterrein langs de Noord van Polder Nieuwland.
4. Van der Meulen, p. 10. J.P. Brinkerink en M.C.W. Veen: Gorinchem, p. 50, in: De kleipijp als bodemvondst – Beknopt overzicht van tien jaar onderzoek naar de belangrijkste pijpenmakerscentra in de 17^e en 18^e eeuw. Redactie van F. Tymstra en J. van der Meulen. PKN 1988.
5. Voor woningbouw, waarbij in 1986 tijdens grondverzet weer pijpenkoppen tevoorschijn kwamen.
6. Alleen al daar rond de Veerdam tussen 1994 en 1996 heb ik de aantallen pijpen bijgehouden die door grondverzet zijn gevonden. Die lopen tegen de 500, laat staan

- de werkelijke hoeveelheid die in afgevoerde grond naar elders is gebracht (zie in dit verband Van den Beemt). Zie de Jaarverslagen in Grondig Bekeken (GB)
C. van der Esch: 1995- 10-1, p. 15-19; GB 1996-11-1, p. 27; GB 1997-12-1, p. 14-17.
Fred van den Beemt: GB, 2010-25-3, p. 3-11; De verruiming van de Merwede bij Papendrecht en de restanten van trasmolen 'De Ruyter'.
- 7 M.J.M. de Haan: Wat 18^e en 19^e eeuws vuilnis uit de Merwede bij Papendrecht. Westerheem 28, 1979, p. 61-90 en 119-130.
 - 8 Van belang zijn vooral kaarten en proceskaarten in Dordts Archief en Nationaal Archief Den Haag.
 - 9 Volgens De Haan wat betreft munten: 18c. Eigen onderzoek pijpen: 18B.
 - 10 Jan van Oostveen/Dordts Archeologisch Centrum, 2004. Kleipijpen gevonden te Dordrecht
 - 11 Giessenburg, Dorpsstraat, 1996, een oudere vondst Bovenkerkseweg, mondelinge mededeling.
 - 12 In Nijmegen zijn bij opgravingen in de binnenstad tamelijk veel pijpen van Willem Teeck aangetroffen. Het moet volgens Arjan den Braven een erg populair merk zijn geweest. Het voert te ver om de opgravingsprojecten uitvoerig te noemen waar ook pijpfragmenten van deze maker zijn gevonden. We volstaan met alleen de namen te noemen: 'Een hofstede op de Boel in Nijmegen Noord' (2012), en 'Hessenberg'. Het betreft hier projecten van Bureau Archeologie en Monumenten Gemeente Nijmegen. Mondelinge mededeling Arjan den Braven. Verder de 'Stenen Kamer' in Kerk-Avezaath (Archeologie in de Betuweroute, 2001). Ook zijn volgens Arjan in Lent bij fort 'Knotsburg' tijdens recente opgravingen veel van Teeck's producten gevonden. Dank aan Arjan den Braven, die als middeleeuws archeoloog en aardewerkspecialist tussen 2008 en 2013 werkte bij Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen.
 - 13 Bij de door Jan van Oostveen opgegeven plaatsen ontbreken de noordoostelijke provincies. Het voert ook hier te ver om al die steden te noemen (mailbericht 18-10 aan Toos Busch). In Gorinchem zijn bij opgavingsprojecten in de Kwekelstraat, Kazerneplein, Keizerstraat en Balensteeg pijpen van Willem Teeck gevonden. Zie de publicaties van Jan van Oostveen op internet.
Voorts dank ik Toos Busch van de Archeologische Werkgroep Gorinchem voor het aangeleverde materiaal over Willem Teeck in Gorinchem, Arnold de Haan en Fred van den Beemt wat betreft de pijpvaardstenen aan de Merwede-oever in Papendrecht en anderen bij het doorspitten van hun collecties.